

Тамара ДРАГАНОВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ГЕОГРАФСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ, ХЪРВАТИЯ, МАКЕДОНИЯ И СЪРБИЯ

Tamara DRAGANOVA

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE GEOGRAPHY EDUCATION IN BULGARIA, CROATIA, MACEDONIA AND SERBIA

The present article introduces the contemporary school geographic education in the context of studying on Geography in compulsory school education – primary and high. The comparative situational analysis and content-analysis are prepared on grounds of the curriculums and syllabuses for the respective countries – Bulgaria, Croatia, Macedonia and Serbia. The article presents comparative patterns under certain criteria – name of school subject, duration, education structure, content, etc.

Keywords: school geographic education, situational analysis, syllabuses, curriculums.

„Географският интерес е вечен, но географията остава млада; постоянно се обновява, дори и структурни промени.“

Josip Roglić

В условията на интегриране и адаптиране към европейските образователни ценности и глобални образователни метаморфози, изследването и познаването на чуждестранния опит открива възможности за анализиране и синтезиране, оценяване и сравняване на конкретни образователни явления и процеси. Изследването на училищното географско образование в избраните страни е следствие от продължаващите образователни реформи и изработването на ефективни и работещи учебни програми по география. Интересът и актуалността към географското образование са безспорно вечни, но протичащите в момента образователни промени доказват, че „младостта“ ѝ изисква и структурно-съдържателни промени.

Образователната система на всяка страна е отражение на културно-историческите ѝ традиции и народопсихология, на политическата и социалната ситуация, както и на икономическото развитие и

международно сътрудничество. Глобализационните процеси в образованието са носители на образователна интеграция и мобилност, обмяна на опит и идеи, откриване на възможности и изучаване на чуждия опит. В методическата литература има изследвания относно съдържателните и процесуалните аспекти на обучението по темата, но не и за периода след 1990 г., защото страните са поставени в различни и противоречиви условия на социални и икономически, политически и културни измерения. Сравняването на училищното географско образование е по учебни програми между страните България, Хърватия, Македония и Сърбия по детерминирани показатели (фиг. 1).

Фиг. 1. Детерминирани показатели за сравняване на училищното географско образование между България, Хърватия, Македония и Сърбия

Показателят *начало на учебната година* има индиректно отношение към хорариума учебни часове, възможностите за прилагане на теренна работа, реализирането на ученически екскурзии, разпределението на темите, образователните традиции и др. Страните са групирани в две групи – с начало 1 септември са Хърватия, Македония и Сърбия, а в България учебната година започва на 15 септември (табл. 1).

Таблица 1
Начало и край на учебната година по нормативни документи в България, Хърватия, Македония и Сърбия

№	СТРАНА	НАЧАЛО НА УЧЕБНА ГОДИНА	КРАЙ НА УЧЕБНА ГОДИНА	НОРМАТИВЕН ДОКУМЕНТ
1.	България	15 септември	14 септември	Раздел III, чл. 92, ал. 2 от ППЗНП - „Учебната година започва на 15 септември, а в спортните училища - на 1 септември” Раздел V, чл. 101, ал. 3 от Закон за предучилищното и училищното образование* - „Учебната година е с продължителност 12 месеца и започва на 15 септември, а в спортните училища – на 1 септември. В случай че 15 септември, съответно 1 септември е почивен ден, тя започва на първия следващ работен ден.”
2.	Хърватия	1 септември	31 август	чл. 48, ал. (1) Закон за обучението и образованието в основните и средните училища

3.	Македония	1 септември	31 август	чл. 23 от Закон за средното образование чл. 38, ал.1 от Закон за основното образование
4.	Сърбия	1 септември	31 август	чл. 88 от Закон за основната система на образование и възпитание; чл. 34 от Закон за гимназиите

*Закон за предучилищното и училищното образование – в сила от 01.08.2016 г.

Изучаването на географията в основното и средното училище в четирите страни се отличава по **официален език**, на който се провежда възпитанието и обучението. Страните могат да се групират в две групи (табл. 2):

📖 на един официален език – България, Хърватия;

📖 на повече езици – Македония, Сърбия.

Таблица 2

Официален език, на който се провежда възпитанието и обучението на учениците в основните и средните училища в България, Хърватия, Македония и Сърбия

№	СТРАНА	ОФИЦИАЛЕН ЕЗИК НА ПРЕПОДАВАНЕ	НОРМАТИВЕН ДОКУМЕНТ
1.	България	„Обучението и възпитанието на децата и учениците в системата на народната просвета се провежда на книжовен български език” „Официалният език в системата на предучилищното и училищното образование е българският.”	чл. 8, ал. 1 от Закон за народната просвета чл. 8, ал. 1 от Правилник за прилагане на закона за народната просвета Глава втора, чл. 13, ал. 1 от Закон за предучилищното и училищното образование*
2.	Хърватия	„Обучението и други форми на възпитателно-образователна работа в училищата се извършва на хърватски език и латинско писмо”	чл. 6 от Закон за обучението и образованието в основните и средните училища
3.	Македония	„македонски език и кирилско писмо, както и на езика и писмото, на което се извършва обучението за съответната общност” – албански, турски, английски (и на сръбски език в основните училища)	чл. 9 от Закон за основното образование чл. 4 от Закон за средното образование
4.	Сърбия	„Образователно-възпитателната работа се провежда в сръбския език”. За членовете на националните малцинства образователно-възпитателната работа се осъществява на родния (майчин) език. По изключение може да се извършва на двуезична основа или на сръбски език в съответствие със специален закон.	чл. 9 от Закон за основната система на образование и възпитание чл. 5 от Закон за средното образование и възпитание

*Закон за предучилищното и училищното образование – в сила от 01.08.2016 г.

В Македония и Сърбия обучението се провежда за членовете на съответната общност и национални малцинства на родния език. В Хърватия обучението в основното и средното образование на учениците, принадлежащи към национални малцинства, се осъществява съгласно разпоредбите на *Закон за обучението и образованието на езика и писмеността на националните малцинства*, както и на други разпоредби. Съобразно новия *Закон за предучилищното и училищното образование* в България, образованието като

процес включва обучение, възпитание и социализация, и е национален приоритет. Обучението на официалния език гарантира запазването и развитието на българската образователна традиция, а съхраняването на културното многообразие и приобщаване се реализира чрез българския език.

Изучаването на училищната география в задължителна подготовка по различен начин е обхванато от **продължителността на задължителното образование** в отделните страни. Обхватът на географското обучение в рамките на задължителното образование дава възможност за пълноценно и всеобхватно изучаване на учебното съдържание, разгръщане на опорните знания и по-ефективно формиране на географската култура и грамотност на учениците (табл. 3). По този показател страните могат да се разделят на две групи:

- ✓ задължително основно образование – България, Хърватия, Сърбия;
- ✓ задължително основно и средно образование – Македония.

В Македония от 2008 г. е въведено като задължително и средното образование.

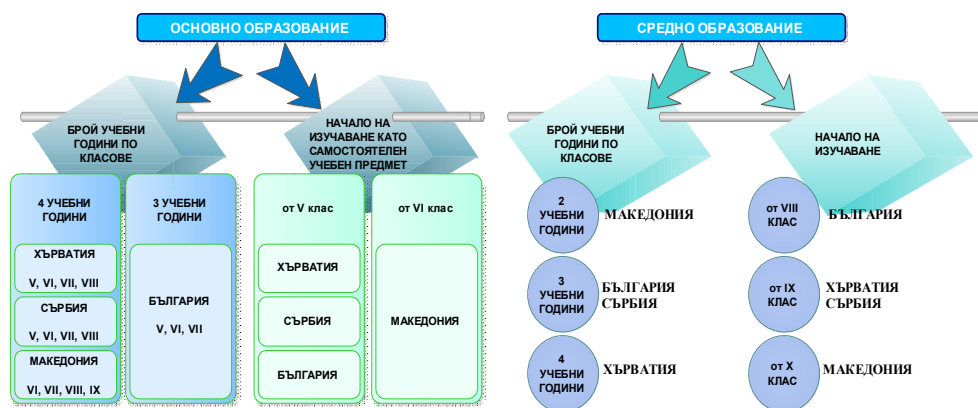
Таблица 3

Продължителност на задължителното училищно образование (основно и средно) по учебни програми и страни

СТРАНА	КЛАС											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
България								*				
Хърватия												
Македония												
Сърбия												

**Закон за народната просвета – основното образование завършва в VIII клас. От учебната 2016/2017 г. основното образование завършва в VII клас по Закон за предучилищното и училищното образование – в сила от 01.08.2016 г.*

Обучението по география в училище е с различна **продължителност и обхват по класове**. Този показател има двупосочна измеримост – от една страна продължителността на изучаване на географията по учебни години и класове в училище, а от друга началото и обхвата на неговото самостоятелно изучаване (фиг. 2).

Фиг. 2. Продължителност на обучението по география в задължителна подготовка в училище по учебни програми и страни

Различията между страните са повече от сходствата по този показател. Учебните години, в които се изучава географията в основното училище, са четири за четирите страни. От 2016 г. в България действа нов образователен закон, според който основното образование не се завършва в VIII клас, а в VII клас. Според новите реалности в България обучението по география в основното училище е в рамките на три учебни години, но е запазена традицията да се изучава като самостоятелен учебен предмет от V клас.

По показател изучаване на географията като *самостоятелен учебен предмет* страните са запазили своите образователни традиции – започва от V клас в Хърватия, Сърбия и България. С въвеждането на стратегията за деветгодишното основно образование в Македония е променено началото на самостоятелното изучаване на географията от V на VI клас. Това е причината Македония да се отличава по този показател от останалите страни, както и да е в самостоятелна група по отношение на гимназиалното обучение по география – от X клас и обхват - две учебни години. Обучението по география в гимназията е най-разширено като продължителност в Хърватия, Сърбия и България.

По показател *структурен модел на училищното географско образование* страните не могат да бъдат групирани. Всяка страна се отличават със специфичен структурен модел на обучение по география за основното и средното образование:

- ☞ структурен модел 3+3: България;
- ☞ структурен модел 4+4: Хърватия;
- ☞ структурен модел 4+2: Македония (*деветгодишно основно образование 3+2*);
- ☞ структурен модел 4+3: Сърбия.

Причини за това моделно разнообразие са унаследените образователни системи, продължаващите образователни реформи, интегрирането към евро-

пейската образователна рамка, следването на глобалните образователни тенденции, запазването на образователните традиции и въвеждането на образователните иновации, ИКТ и др.

В изследваните страни преди самостоятелното въвеждане на учебния предмет география се изучават **учебни предмети с интегративен характер**. Някои от учебните предмети се изучават и успоредно с изучаване на географията (табл. 4). И при четирите страни е следвана концепцията за триединството: *природа – общество – стопанство*.

Таблица 4

Учебни предмети с интегративен характер, изучавани преди самостоятелното въвеждане на географията по учебни програми и страни

№	СТРАНИ	КЛАС	НАИМЕНОВАНИЕ НА УЧЕБНИЯ ПРЕДМЕТ С ИНТЕГРИРАНО ПОЛАГАНЕ НА ОСНОВИТЕ НА ГЕОГРАФИЯТА
1.	България	I	Роден край
		II	Околен свят
		III, IV	Човекът и обществото
		III, IV	Човекът и природата
2.	Македония	I, II, III, IV, V, VI	Природни науки*
		I, II, III, IV, V	Общество
3.	Сърбия	I, II	Светът около нас
		I, II	Гражданско образование - знания за себе си и другите
		I, II	Здравно възпитание
		III, IV	Природа и общество
4.	Хърватия	I, II, III, IV	Природа и общество
		V, VI	Природа*

*Забележка: учебните предмети имат интегративен характер и се изучават успоредно с изучаване на географията.

Страните могат да бъдат групирани по показател **наименование на учебния предмет** (табл. 5). Със специфични наименования на учебния предмет се отличават – България и Хърватия. По този показател страните могат да бъдат групирани в три групи:

- ✧ „География и икономика” – България;
- ✧ „География” – Македония, Сърбия;
- ✧ „География (основно образование, *Землеописание* (гимназиално образование)” – Хърватия.

В България наименованието *География и икономика* е от 2009 г. и не е обяснено неговото въвеждане и промяна от съществуващото – *География* в нито един нормативен документ.

В Хърватия учебните програми по география от 1993 г. за гимназиите са с наименование на учебния предмет – *Землеописание*, а в учебните програми за основното образование – с наименование *География*. От 2005 г. със заповед на Министъра на образованието и науката е определено в училищната образователната система на Хърватия да се използва наименованието *География*, но учебната програма остава с наименование *Землеописание*. В страната все още продължава образователната реформа.

Принадлежността на учебния предмет география е съотнесена към различни **предметни области** в изследваните страни. Училищното географско образование е част от предметната област на природните и обществените науки. По този показател всяка страна се отличава със специфика и не могат да бъдат гурпирани:

- ☞ „Обществени науки и гражданско образование, религия” – България;
- ☞ „Природна област” – Хърватия;
- ☞ „Природно-математическа, Езиково-художествена и Обществено-хуманистична” – Македония;
- ☞ Обществени науки – общ тип – Сърбия.

В Македония географията принадлежи на всичките три предметни области, с конкретно разпределение на географията за трите типа учебни планове. В България е съотнесена само към предметната област на обществените науки, а в Хърватия към природните науки. Различията в принадлежността към предметните области се обяснява с принадлежността към различните научни школи в географията, с унаследената федерална система и демократичните възможности в образователната система след 1990 г.

Обучението по география в училище е регламентирано като **времетраене на учебния час** в съответните нормативни документи в образователната система на всяка страна (табл. 5). И при четирите страни има уеднаквяване на времетраенето на един учебен час.

Таблица 5

Времетраене на учебен час по география по нормативни документи и страни

№	СТРАНА	ВРЕМЕТРАЕНЕ НА ЕДИН УЧЕБЕН ЧАС /МИНУТИ/		НОРМАТИВЕН ДОКУМЕНТ
		ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ	СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ	
1.	България	45	45	чл. 96, ал. 1, т. 4 от Правилник за прилагане на Закона за народната просвета чл. 7, ал. 1, т. 3 от Наредба № 10 от 01.09.2016 г. за организация на дейностите в училищното образование
2.	Хърватия	45	45	чл. 51, ал. 4, ал. 5 от Закон за обучението и образованието в основните и средните училища
3.	Македония	40	45	чл. 39, ал. 1 от Закон за основното образование чл. 27 от Закон за средното образование
4.	Сърбия	45	45	чл. 28 от Закон за средното образование и възпитание

Изучаването на географията в изследваните страни се отличава със специфики относно **седмичния и годишния хорариум учебни часове** (табл. 6). Страната с най-малък общо хорариум учебни часове е България в сравнение с останалите три страни и в сравнение със същия преди образователната реформа и новия закон, както и последвалите го нормативни документи (351 учебни часа). Хърватия се отличава с най-голям брой учебни часове за изучаване на географията в задължителната подготовка, обусловено от структурния

модел, запазените образователни традиции в географското образование и все още нереализираната образователна реформа. Македония и Сърбия могат да бъдат обединени в една група с много малка разлика между общите стойности. И двете страни са запазили традицията за изучаване на географията с този хорариум от унаследената образователна система и развитието на патриотичния и краеведския принцип в обучението по география.

Таблица 6
Седмичен и годишен хорариум учебни часове по география по учебни програми

КЛАС	БЪЛГАРИЯ		ХЪРВАТИЯ		МАКЕДОНИЯ		СЪРБИЯ	
	СЕДМИЧЕН	ГОДИШЕН	СЕДМИЧЕН	ГОДИШЕН	СЕДМИЧЕН	ГОДИШЕН	СЕДМИЧЕН	ГОДИШЕН
	ХОРАРИУМ УЧЕБНИ ЧАСОВЕ							
V	1,5	51	1,5	52,5	---	---	1	36
VI	1,5	51	2	70	2	72*	2	72
VII	2	72	2	70	2	72	2	72
VIII	1**	36	2	70	2	72	2	68
IX	1**	36	2	70	2	72	2	74
X	2,5	90	2	70	2	72	2	70
XI	---	---	2	70	2	72	2	72
XII	---	---	2	64	---	---	---	---
ОБЩО Основно образование	174		262,5		288		248	
ОБЩО средно образование	162		274		144		216	
ОБЩО	236		536,5		432		464	

*Деветгодишно основно образование

**В зависимост от рамковия учебен план са различно разпределени по класове, но с еднакъв общ хорариум учебни часове за първи гимназиален етап – IX клас е 2/72 уч. часа и X клас 2,5/90 уч. часа (общо 162 учебни часа) или VIII клас – 1/36 уч. часа, IX клас – 1/36 уч. часа, X клас – 2,5/90 уч. часа (общо 162 учебни часа).

Фиг. 3. Структурно-съдържателна рамка на учебното съдържание по учебни програми в България, Хърватия, Македония и Сърбия

По показател *структурно-съдържателен модел на учебното съдържание* по учебни програми могат да се изведат следните изводи (фиг. 3):

– и за четирите страни обучението по география в гимназията завършва с изучаване на родната страна;

– в Сърбия, Хърватия и България основното образование завършва с изучаването на отечествената география. Изключение прави Македония, като родната география се изучава във втората година, непосредствено след полагане основите на общ курс по география (патриотичен и краеведски принцип), а в последните два класа на основното образование се изучава регионална география;

– в четирите страни се започва с изучаването на общ курс по география;

– регионалната география в основното образование на Сърбия (VI и VII клас), Хърватия (VI и VII клас), България (VI и VII клас) и Македония (VIII и IX клас) се изучава в две учебни години. В България по новите учебни програми – три учебни години (V, VI и VII клас);

– регионалната география в основното образование в Сърбия и Македония започва от изучаване на Европа към далечните региони и страни, а в Хърватия и България започва с изучаването от далечните региони и страни към Европа;

– регионите и страните се изучават на регионално-проблемен подход;

– регионалната география в гимназията се изучава и в четирите страни по една учебна година, като частичен или цялостен курс на обучение;

– голяма е вариативността на наименованията на отделните главни теми по програми;

– в Сърбия е отделено специално внимание на изучаване в последния гимназиален клас на регионалните единици на Сърбия, както и на сърбите в бившите Югославски републики и диаспори;

– учебното съдържание в учебните програми по география и на четирите страни имат спираловидно-концентрична и линейна структура – смесен модел на конструиране, който е утвърден в световната и европейската практика.

Учебните програми са структурирани в посока от теоретичното към практичното развитие на учебния процес по география.

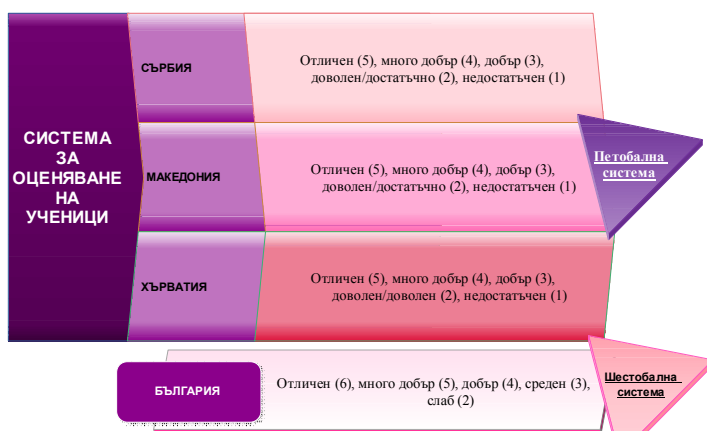
Учебните програми по география са насочени към прилагане на интерактивни методи на преподаване, на проблемния и изследователския метод, на мозъчна атака, дискусия и др.; на използване на географските карти, атласи, глобуси, диаграми, графики и др.; към доразвиване на практическите умения; използване на литература с географско съдържание и прилагане на географските знания, умения и компетенции за решаване на проблеми и формиране на критично отношение; към работа по проекти и изследователски задачи; към прилагане на индивидуална и групово работа; към използване на ИКТ; към прилагане на ролеви игри и решаване на проблеми и др.

Учебните програми по география в Македония, Сърбия и Хърватия определят прилагането на теренна работа и изследване на родния край. Силно е застъпен патриотичния и краеведския принцип на обучение в Македония и Сърбия.

В България, Македония и Хърватия продължават образователните реформи. Промените в училищното географско образование в страните са съпътствани със запазване на образователните традиции.

В учебните програми на България, Сърбия, Хърватия и Македония са представени междупредметните връзки.

По показател оценяване на учениците по география страните се разделят на две групи (фиг. 4).

Фиг. 4. Оценяване на учениците по страни

В Сърбия, Македония и Хърватия се прилага петобалната система за оценяване на учениците в учебния процес, резултат от унаследената федерална образователна система. В България е запазена традицията да се оценяват резултатите от обучението по шестобалната система.

Учебните програми на изследваните страни се отличават с голямо разнообразие по структура и съдържание и не могат да бъдат групирани. Реквизитът на учебните програми включва – представяне, цели, задачи, теми, хорариум учебни часове, очаквани резултати, понятия, междупредметни връзки, литература, дидактически забележки и др.

Сравнителният анализ на училищното географско образование обогатява методическата литература на сравнителното географско образование. Събран, систематизиран и анализиран е чуждестранния опит. В условията на нови образователни реалности усъвършенстването на училищното географско образование изисква постоянно и системно изследване на опита на други страни и обогатяване на теорията по методика на обучението по география, вземането на образователни решения, подпомагане развитието на образователната политика.

ЛИТЕРАТУРА/ BIBLIOGRAPHY

Закон за средното образование, Р Сърбия [Zakon za srednoto obrazovanie, R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.mpn.gov.rs>>].

Закон за народната просвета, Р България [Zakon za narodnata prosveta, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://mnedu.government.bg>>].

Закон за обучението и образованието в основните и средните училища, Р Хърватия [Zakon za obuchenieto i obrazovaniето v osnovnite i srednite uchilishta, R Harvatia. 01.12.2016, <http://dokumenti.ncvvo.hr/Dokumenti/zakon_o_odgoju.pdf>].

Закон за основната система на образование и възпитание, Р Сърбия [Zakon za osnovnata sistema na obrazovanie i vazpitanie, R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.mpn.gov.rs>>].

Закон за основното образование, Р Македония [Zakon za osnovnoto obarzovanie, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk>>].

Закон за предучилищното и училищното образование, Р България [Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://mnedu.government.bg>>].

Закон за средното образование, Р Македония [Zakon za srednoto obrazovanie, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk>>].

Наредба № 10 от 01.09.2016 г. за организация на дейностите в училищното образование, Р България [Naredba № 10 от 01.09.2016 za organizatsiya na deinostite v uchilishnoto obrazovanie, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://mnedu.government.bg>>].

Правилник за прилагане на закона за народната просвета, Р България [Pravilnik za prilagane na zakona za narodnata prosveta, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://mnedu.government.bg/?go=page&pageId=7&subpageId=60>>].

Учебен план за гимназии, Р Македония [Ucheben plan za gimnazii, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk>>].

Учебен план за гимназии, Р Хърватия [Ucheben plan za gimnazii, R Harvatia. 01.12.2016, <<http://dokumenti.ncvvo.hr>>].

Учебна програма по география – 1, 2 и 3 гимназиален клас, 2014, Р Сърбия [Uchebna programa po geografija – 1, 2 i 3 gimnazialen klas, 2014, R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.zuov.gov.rs>>].

Учебна програма по география – 5 клас, 2007 (2013), Р Сърбия [Uchebna programa po geografija – 5 klas, 2007 (2013), R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.zuov.gov.rs>>].

Учебна програма по география – 6 клас, 2008 (2014), Р Сърбия [Uchebna programa po geografija – 6 klas, 2008 (2014), R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.zuov.gov.rs>>].

Учебна програма по география – 7 клас, 2009 (2013), Р Сърбия [Uchebna programa po geografija – 7 klas, 2009 (2013), R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.zuov.gov.rs>>].

Учебна програма по география – 8 клас, 2010 (2014), Р Сърбия [Uchebna programa po geografija – 8 klas, 2010 (2014), R Sarbia. 01.12.2016, <<http://www.zuov.gov.rs>>].

Учебна програма по география за IX клас, Деветгодишно основно образование, Скопие, 2009 г., Р Македония [Uchebna programa po geografija za IX klas, Devetgodishno osnovno obrazovanie, Skopie, 2009, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk>>].

Учебна програма по география за VI клас, Деветгодишно основно образование, Скопие, януари 2015 г., Р Македония [Uchebna programa po geografija za VI klas, Devetgodishno osnovno obrazovanie, Skopie, 2015, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk>>].

Учебна програма по география за VII клас, Деветгодишно основно образование, Скопие, януари 2015 г., Р Македония [Uчебna programa po geografija za VII klas, Devetgodishno osnovno obrazovanie, Skopie, 2015, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk/>>].

Учебна програма по география за VIII клас, Деветгодишно основно образование, Скопие, 2008 г., Р Македония [Uчебna programa po geografija za VIII klas, Devetgodishno osnovno obrazovanie, Skopie, 2008, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk/>>].

Учебна програма по география за основното училище, 2006, Р Хърватия [Uчебna programa po geografija za osnovното uchilishte, 2006, R Harvatia. 01.12.2016, <<https://mzo.hr/>>].

Учебна програма по география и икономика – IX клас, задължителна подготовка (първо равнище), 2009, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika – IX klas, zadalzhitelna podgotovka, 2009, R Harvatia. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика – X клас, задължителна подготовка, 2009, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika – X klas, zadalzhitelna podgotovka, 2009, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика – X клас, проект, 2016, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika – X klas, proekt, 2016, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за V клас, 2009, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za V klas, 2009, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за V клас, 2016, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za V klas, 2016, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за VI клас, 2009, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za VI klas, 2009, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за VI клас, 2016, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za VI klas, 2016, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за VII клас, 2009, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za VII klas, 2009, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за VII клас, 2017, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za VII klas, 2017, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за VIII клас, 2009, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za VIII klas, 2009, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география и икономика за VIII клас, 2016, Р България [Uчебna programa po geografija i ikonomika za VIII klas, 2016, R Bulgaria. 01.12.2016, <<http://minedu.government.bg/>>].

Учебна програма по география, задължителна програма и съдържание за I година на гимназията, 2001, Р Македония [Uчебna programa po geografija, zadalzhitelna programa i sadarzhanie za I godina na gimnaziyata, 2001, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk/>>].

Учебна програма по география, задължителна програма и съдържание за II година на гимназията, 2002, Р Македония [Uчебna programa po geografija, zadalzhitelna programa i sadarzhanie za II godina na gimnaziyata, 2002, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk/>>].

Учебна програма по землеописание за гимназии 1994, Р Хърватия [Uчебna programa po zamleoisanie za gimnazii 1994, R Harvatia. 01.12.2016, <http://www.ncvvo.hr>].

Учебна програма по общество, I, II, III, IV, V клас, Р Македония [Uчебna programa po obshtestvo, I, II, III, IV, V klas, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk/>>].

Учебна програма по природни науки, I, II, III, IV, V, VI клас, Р Македония [Uчебna programa po prirodni nauki, I, II, III, IV, V, VI klas, R Makedonia. 01.12.2016, <<http://bro.gov.mk/>>].

Учебни планове за всички типове гимназии, Р Сърбия [Uчебni planove za vsichki tipove gimnazii, R Sarbia. 01.12.2016, <http://www.zuov.gov.rs>].